

آفتابی در میان سایه‌ای

نگاهی به «آفتابی در میان سایه‌ای؛ جشن‌نامه استاد دکتر بهمن سرکاراتی»

سالار رضازاده*

* آفتابی در میان سایه‌ای؛ جشن‌نامه استاد دکتر بهمن سرکاراتی.
* به کوشش دکتر علیرضا مظفری و دکتر سجاد آیدنلو.
* چاپ اول، تهران: قطره، ۱۳۸۷.

جشن‌نامه، ملی و بین‌المللی بودن آن است؛ بدین معنی که این جشن‌نامه دارای مقالاتی تقریباً از تمام نقاط ایران (شمال، جنوب، آذربایجان و خراسان) و دنیا (آسیا، اروپا، استرالیا و آمریکا) است. مجموعه بعد از مقدمه گردآورندگان، شامل سالشمار و کتاب‌شناسی استاد دکتر بهمن سرکاراتی و به جای گفت‌وگو با استاد است. دکتر محمدتقی راشد محصل نیز در گفتاری به ویژگی‌ها و وجوه اهمیت مقالات استاد پرداخته‌اند.

مقالات مجموعه را با توجه به موضوعاتشان می‌توان به چند بخش «شاهنامه و اساطیر»، «زبان‌شناسی و ادبیات ایران باستان»، «تاریخ و فرهنگ ایران باستان» و «ادبیات فارسی» تقسیم نمود. ابتدا به معرفی مقاله‌های شاهنامه و اساطیر می‌پردازیم:

دکتر اسماعیل‌پور در مقاله «شاهنامه: گذار از اسطوره تا حماسه» در چندین مورد، چگونگی و نحوه گذار از اسطوره به حماسه را شرح داده است؛ اما ایشان به پیشینه تحقیق در این زمینه توجه نکرده‌اند. آقای مهران افشاری در مقاله «روایتی دیگر دربارهٔ هما»، بعد از بررسی هما در شاهنامه و سایر متون حماسی - بهمن‌نامه و داراب‌نامه - بر پایه حدس و گمان نتیجه‌گیری کرده است که داستان فرمانروایی هما با واقعیت‌های تاریخ ایران باستان تطبیق ندارد و احتمالاً هما از برخی از جوامع غیرآریایی که زن‌محوری و مادرسالاری در آنها رایج بوده، به روایت‌های آریایی پیوسته است. در این باره باید خاطر نشان کرد که استاد فرزانه، روانشاد دکتر علیرضا شاپور شهبازی در مقاله‌ای این مسئله را برگرفته از جامعه هلنی و

دکتر بهمن سرکاراتی، استاد پیشین دانشگاه تبریز و عضو پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی هستند. بی هیچ گزاره و اغراقی باید گفت استاد از بزرگ‌ترین متخصصان اساطیر ایرانی و به‌ویژه اسطوره‌شناسی شاهنامه به شمار می‌روند و به قول گردآورندگان مجموعه، شاید بتوان در زمینه اسطوره‌شناسی حماسه ملی ایران، برای ایشان در سطح جهان نظیری یافت (مقدمه، ص ۸). استاد علاوه بر اسطوره‌شناسی، در سایر زمینه‌های ایران باستان نیز دستی توانا دارند؛ برای مثال - با توجه به اینکه نگارنده دانشجوی تاریخ است - مقاله استاد در زمینه تاریخ مانویت با عنوان «اخبار تاریخی در ادبیات مانوی (صص ۱-۴)»، یکی از بهترین تحقیقات در زمینه مذکور (تاریخ مانویت) است. کثرت پی‌نوشت‌ها، ارجاعات و مآخذ به چند زبان زنده دنیا، از خصوصیات مقالات پربار استاد است؛ اما کرانه‌گزینی، شهرستان‌نشینی، اقامت در خارج از کشور و ... از دلایلی هستند که برخی از دانشمندان فرهنگ و ادب ایران، مانند استاد دکتر سرکاراتی را از نظر دانشجویان و متأسفانه برخی استادان دانشگاه تا حدودی دور نگه داشته است.

اخیراً جشن‌نامه‌ای توسط دکتر علیرضا مظفری و دکتر سجاد آیدنلو، با عنوان آفتابی در میان سایه‌ای، به مناسبت هفتادسالگی استاد گردآوری شده است. در این جشن‌نامه، ۳۳ مقاله در حوزه‌های ادبیات فارسی - به‌ویژه شاهنامه، اسطوره و حماسه - زبان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ و ادبیات ایران باستان، به قلم دوستان و همکاران و شاگردان و ارادتمندان استاد چاپ شده است. از ویژگی‌های این

متن یونانی آدلف دانسته است،^۲ که مؤلف گرامی به آن مقاله استناد توجهی نکرده‌اند.

دکتر امیدسالار در مقاله بعدی به معرفی مینیاتورهای الحاقی دست‌نویس شاهنامه موزه متروپولیتن نیویورک، به شماره ۱۹۷۴، ۲۹۰، معروف به دست‌نویس گوتمان پرداخته است.

دکتر خالقی مطلق در مقاله بعدی با عنوان «حاشیه‌ای بر حواشی بهار»، به بررسی یادداشتهای مرحوم ملک‌الشعرا بهار که بر حاشیه شاهنامه مصور چاپ بمبئی نوشته بودند، پرداخته است. توضیح این نکته لازم می‌نماید که آثار شاهنامه‌پژوهی آن مرحوم سال‌ها پیش نقد و بررسی شده^۳ و مقاله مستقل دیگری نیز درباره تصحیحات استاد بهار بر حواشی شاهنامه شخصی ایشان منتشر شده بود.^۴

آقای ابوالفضل خطیبی در مقاله بعدی با عنوان «بدین خرمی بر بمانم دراز»، پس از بررسی نظریات مختلف درباره ضبط مصراع مشهور و بحث‌انگیز «برین خرمی بر بمانم دراز» از آغاز داستان سیاوش در شاهنامه، ضبط جالب توجه «بدین خرمی بر بمانم دراز» را از شاهنامه نسخه سعدلو مطرح و ترکیب «دین خرمی» را در آن تحلیل و ارزیابی کرده است.

دکتر منصور رستگار فسایی در مقاله بعدی به «تحلیل هرمنوتیک داستان‌های دیوان در اساطیر و متون حماسی ایرانی» پرداخته و چنین نتیجه‌گیری نموده است که دیوان، بومیان سرزمین ایران پیش از آریاییان بودند که از تمدن و فرهنگی به مراتب بالاتر از آریاییان برخوردار بوده‌اند و با وجود غلبه آریاییان، دیوان نقشی مهم در شکل‌گیری تمدن آریایی داشته‌اند که بعدها با تسلط بیشتر آریایی‌ها، تصویری زشت و دشمنانه از آنها ارائه می‌شود؛ ولی با این همه، در متون اساطیری و حماسی قرآینی یافت می‌شود که واقعیت‌های آن دوران گم‌شده را بازسازی می‌کند.

خانم شهین سراج در مقاله‌ای حجیم با عنوان «چهره و شخصیت زنان جنگاور در حماسه‌های ایرانی»، به‌ویژه در آثار قرن چهارم تا ششم هجری (به قول خود نویسنده)، به چهره‌های زنان پهلوان روایات پهلوانی ایران در شاهنامه و متون دیگر پرداخته است.

دکتر سیروس شمیسا در مقاله بعدی با عنوان «درخت سیاوش»، داستان سیاوش و دو پسرش، کیخسرو و فرود، را مربوط به اسطوره پرستش درخت که از مذاهب کهن بشر بود، دانسته است. دکتر سجّاد آیدنلو در مقاله بعدی با عنوان «کلاه سر دیو سپید»، به بحث درباره کلاه‌خود ساخته‌شده از سر دیو سپید در تصاویر داستان‌های رستم و برخی از روایت‌های نقّالی و عامیانه از شاهنامه پرداخته و سابقه احتمالی ساخته شدن و رواج این مضمون عامیانه در مجموعه داستان‌های مربوط به جهان‌پهلوان شاهنامه را بررسی کرده است.

«خدا/ خداوند (شرح نخستین بیت شاهنامه)» از استاد بهاء‌الدین خرمشاهی، «بررسی و تحلیل روش فردوسی در کاربرد قرآن و حدیث» از دکتر محمدرضا راشد محصل، «کلیله و دمنه به روایت شاهنامه فردوسی» از دکتر محمود روح‌الامینی، «بازخوانی سیمرغ در متون ایرانی» از دکتر عبدالله منصور، «اصلاح قیاسی بیتی از شاهنامه» از دکتر اکبر نحوی و «رودکی و فردوسی» از دکتر یاحقی، سایر مقالات این مجموعه درباره شاهنامه و اساطیر ایرانی است. اکنون به بررسی مقالاتی که درباره زبان‌شناسی و ادبیات ایران باستان هستند، می‌پردازیم:

دکتر مهری باقری در مقاله‌ای با عنوان «ملاحظات چند درباره وجه اشتقاق نام /اوستا» به بررسی نظریات دانشمندان مختلف در این باره پرداخته است.

دکتر محمود جعفری دهقی بعد از توضیحات مقدماتی درباره متن پهلوی (فارسی میانه) شگفتی‌ها و سهیگی‌های سیستم، فهرست مترجمان این متن پهلوی را آورده و در پایان ترجمه جدیدی از این متن ارائه داده است؛ ولی باید خاطر نشان کرد که دکتر جعفری دهقی به ترجمه‌های اُتاس، دکتر خاکپور و دکتر دریایی توجه نکرده و آنها را در فهرست مترجمان نیاورده است.^۵

دکتر حسن دوست در مقاله‌ای با عنوان «واژه‌های فریبکار» بعضی لغات را گردآوری و معرفی کرده است که وجه اشتقاق و معنای آنها ظاهراً بی‌اشکال به نظر می‌رسد، ولی به کمک قواعد علم ریشه‌شناسی می‌توان معلوم کرد که تصور اولیه درباره اشتقاق آن لغات درست نبوده است؛ مانند: اِزَن، بَغَز، بَهْمَن و ...

دکتر جلیل دوستخواه در مقاله «خوید ده/ خویدودس (خویشاوندی پیوندی) رازواره‌ای در آموزه پسن زرتشتی» به مسئله بسیار مهم ازدواج با محارم در ایران باستان پرداخته‌اند؛ ولی باید گفت سال‌ها پیش دانشمند گرانمایه روانشاد، دکتر علیرضا شاپور شهبازی، این مسئله را به طور کامل و درست بررسی و تحلیل نموده بودند که استاد دوستخواه به مقاله ایشان ارجاع نداده‌اند.^۶

دکتر زرتشناس در مقاله بعدی با عنوان «واژه‌سازی در زبان سغدی»، تنها به نام‌های سغدی پرداخته‌اند و چنان که خود ایشان گفته‌اند، این مقاله بیشتر برای معرفی زبان سغدی است.

دکتر قادری به پزشکی و بیماری در متن کهن دینکرد سه پرداخته است؛ ولی ایشان به ترجمه فارسی کتاب سوم دینکرد که اخیراً منتشر شده است،^۷ توجه ننموده است.

دکتر علی‌اشرف صادقی مقاله‌ای با عنوان «درباره وجه اشتقاق کلمه سبویه» و دکتر مهشید میرفخرایی نیز مقاله‌ای با عنوان «سبب زمین‌لرزه به باور ایرانیان باستان»، که ترجمه متنی از کتاب دادستان دینیک است، به رشته تحریر درآورده‌اند.

«اهمیت نهاد پادشاهی سلوکی در شکل‌گیری ایدئولوژی

شاهنشاهی در ایران باستان» از دکتر تورج دریایی، «آذربایجان در کتیبه‌های اوایل ساسانی» از دکتر مهرداد قدرت دیزجی، «نشانه‌های محل ضرب بر پشت سکه‌های ساسانی» از دکتر خسرو قلی‌زاده و «غار شاپور و بانوی مرزها» از دکتر کتابون مزداپور، مجموعه مقالات درباره تاریخ (و فرهنگ) ایران باستان است. دکتر دریایی پیش از این در مقاله‌ای به بررسی عبارت چهر از یزدان، که شاهنشاهان ساسانی به کار می‌بردند، پرداخته بود.^۸ در این مقاله که می‌توان گفت مکمل مقاله مذکور است، به زمینه نفوذ این ایده شاهنشاهی (خود را از نژاد ایزدان دانستن) پرداخته و آن را میراث هلنی دانسته که فراتاراکاها این ایده را ایرانی کرده بودند و ساسانیان اندیشه مذکور را به کار می‌بردند؛ البته ساسانیان از اصل و ریشه هلنی آن اطلاع نداشتند.

دکتر دیزجی در مقاله خود به نحوه نمود ایالت آذربایجان، که از ایالات مهم ایران ساسانی بود، در کتیبه‌های اوایل ساسانی و نیز به طور بسیار مختصر به تاریخ آذربایجان در همان دوره اشاره کرده است.^۹

چند مقاله نیز درباره ادبیات فارسی (غیر اساطیری و شاهنامه‌ای) است که در قسمت آخر به معرفی آنها می‌پردازیم:

دکتر حمیدیان در مقاله‌ای با عنوان «صوفی و حلوا» به ارتباط این دو با هم در ادب فارسی پرداخته و حلوا را از نمادهای سمبولیک عرفانی - خواه به مفهوم عشق، خواه معشوق - دانسته است.

دکتر دبیرسیاقی در مقاله‌ای با عنوان «میزبان بخیل و میهمان گرسنه» به نقل خاطره‌ای از مهمانی در منزل دکتر بهمن سرکاراتی به هنگام برپایی کنگره نظامی در دانشگاه تبریز پرداخته است.

دکتر شفیعی در مقاله‌ای با عنوان «منشأ موتیف کوزه‌گر در شعر خیام» به بررسی این موتیف، که قبل از خیام به‌ندرت برای مسئله مرگ و زندگی استفاده می‌شده است، و اینکه خیام نخستین شاعری است که از این موتیف بهره‌های گوناگونی برده و نیز نمود موتیف مذکور در اشعار سایر شعرا پرداخته است و بالاخره منشأ این موتیف را حاصل تأمل مسلمانان در آیات «خلق الإنسان من صلال کالفخار» و «و لقد خلقنا الإنسان من صلال من حماء مسنون» دانسته است.

«می‌خواهد منو بفروشه» از دکتر حداد عادل و «زخمخبری و مقدمه الأدب» از دکتر محقق، سایر مقالات این مجموعه ارزشمند را تشکیل می‌دهند.

پی‌نوشت

*دانشجوی کارشناسی تاریخ دانشگاه اورمیه (پست الکترونیک: Salarrezazadeh@yahoo.com) نگارنده:

۱. در این باره ر.ک: آیدنلو، سجاد، ۱۳۸۶، «ارتباط اسطوره و حماسه بر پایه شاهنامه و منابع ایرانی»، *از اسطوره تا حماسه*. مشهد: جهاد دانشگاهی دانشگاه مشهد. صص: ۴۳ - ۱۵.

2. A. Shapur Shahbazi "did Goštāsp married his sister?", *the spirit of wisdom {Mēnōg ī Xrad}*, Essays in Memory of Ahmad Tafazzoli, edited by Touraj Daryaee and Mahmoud Omidsalar, mazda publisher, California 2004, pp.232-237.

۳. آیدنلو، سجاد، «مروری بر کارنامه شاهنامه‌پژوهی ملک‌الشعرای بهار». کتاب ماه ادبیات و فلسفه، سال ۷، شماره ۶ (پیاپی ۷۸)، فروردین ۸۳. صص: ۷۴ - ۸۳.

۴. ر.ک: همان، ۱۳۸۵، «بهار و تصحیح شاهنامه». *ارح‌نامه ملک‌الشعرا بهار*. به کوشش علی میرانصاری. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب. صص: ۲۹۵ - ۲۸۱.

۵. در این باره ر.ک:

-B. Utas, "The Pahlavi Treatise Avdēh u sahkēh ī sakistān or << wonder and magnificence of sistān ", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol 28, 1980, pp.261-263.

- نوشتارهای پهلوی، ترجمه دکتر اشا خاکپور، بخش ۱، نوشتارهای کوتاه، شرکت چاپ آسان ۱۹۹۵، صص: ۱ - ۲.

- دریایی، تورج، «شگفتی و برجستگی سیستان: متنی به زبان پهلوی»، *ایران‌شناسی*، س ۸، ش ۳، پاییز ۱۳۷۵. صص: ۵۳۴ - ۵۴۲.

۶. شاپور شهبازی، علیرضا، «افسانه ازدواج با محارم در ایران باستان»، *مجله باستان‌شناسی و تاریخ*، س ۱۵، ش ۱ و ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۰، شماره پیاپی ۲۹ و ۳۰، صص: ۲۸ - ۹.

۷. فضیلت، بهروز، ۱۳۸۴، کتاب سوم دینکرد. تهران: مهرآیین.

۸. دریایی، تورج، «لقب پهلوی چهر از یزدان و شاهنشاهان ساسانی»، *نامه فرهنگستان*، س ۴، ش ۴، زمستان ۱۳۷۷، شماره پیاپی ۱۶، صص ۲۸ - ۳۲.

۹. برای تاریخ آذربایجان در اوایل دوره ساسانی، به مقاله‌ای از همین محقق در *مجله ایران رجوع* شود:

M. Ghodrat Dizaji, "administrative geography of the early sasanian period: the case of ādurbādgān", IRAN, vol XLV, 2007, pp.87-93.